

Vartan Halis Yıldırım – Troçki'nin 85. ölüm yıldönümü: Osmanlı, Ermeni Sorunu, Balkan Savaşları

Posted on 10/12/2025

Troçki'nin 21 Ağustos 1940'ta Meksika'da öldürülmesinin üzerinden 85 yıl geçti. Onun Osmanlı/Türkiye üzerine ilk sistematik çözümlenmeleri, Balkan Savaşları'nda savaş muhabiri olarak kaleme aldığı yazılarda billurlaştı: Cephedeki hareketlerden çok, savaşın toplumları altüst eden iktisadî-siyasal etkilerine ve “eşitlik vaadi – cezasızlık gerçeği” arasındaki makasa odaklandı. Sofya'dan cephe gerisine uzanan gözlemleri, milliyetçi-merkezî çizginin sonuçlarını ve Ermeni meselesinin bölgesel bağlarını sergileyen bir bütünlük kazandı; bu külliyat, daha önce Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından Balkan Savaşları adıyla yayımlandı.

Türkiye'deki tarihçiliğin bir damarına göre—tarihçi İsmet Görgülü'nün de dâhil olduğu—Balkan Savaşı, Bulgar-Sırp (1912) ittifakı dâhil kurulan ittifakların genişleme hedeflerinin birleşmesi ve Osmanlı'nın 1908-1911'deki krizleri ile Trablusgarp'la meşguliyetinin fırsata çevrilmesiyle patladı. Bu anlatının karşısına ise dönemin başka bir tanıklığı ve anlatısı çıkıyor. Bu çerçevenin yanına şimdi, aynı dönemi sahadan izleyen Troçki'nin tanıklığını koyarak, askerî-siyasal nedenlerin toplumsal hayata nasıl tercüme edildiğini izleyeceğiz.

Birçok vesileyle Osmanlı ve Türkiye ile karşılaşacak olan Troçki'nin ilk sistematik Osmanlı analizleri Balkan Savaşları'na dayanıyor. Ölüm yıldönümünde, Türkiye tarihine de ışık tutabilecek bu kitabına ve deneyimine bakmanın epey yarar getireceğine eminim. Troçki, Viyana'daki sürgün hayatını sürdürürken bir gazeteden aldığı teklifle savaş muhabirliğine

başladı. Balkanlar patlamaya hazır bir barut fıçısıydı ve “Hasta Adam” Osmanlı’nın zayıflayan gövdesinde herkes pay peşindeydi. Troçki bu teklifi hemen kabul etti. Üretici nüfus cepheye sürülünce ekonomiler çöker, yoksulluk derinleşir, halkın savaş yorgunluğu büyürdü. Troçki bu nedenle Balkan devletlerinin uzun bir savaşı sürdüremeyeceğini ve dış güçlerin finansmanına bağımlı hâle geleceğini öngördü. Bu bağımlılığın ikinci bir savaşı da beraberinde getireceğini öngörmüştü.

Ayrıca savaşın ilerlemesiyle yaşanan katliamların artık normalleşmeye başladığını göstermişti: “Üç asker yürüyerek yanımdan geçiyorlar. Konuşmalarına kulak misafiri oluyorum. ‘Kaç tane Arnavut öldürdüm, bilmiyorum,’ diyor biri, ‘ama bir tekinin bile üzerinden para edecek bir şey çıkmadı. Sonra bir bula (genç Türk köylü kadını) öldürdüm, üzerinde on tane altın lira buldum.’ Tüm bunları açık açık, sakince, umursamazca anlatıyorlar. Yapılan sıradan bir şey. İnsanlar, savaşın birkaç günde kendilerinde nasıl bir dönüşüm meydana getirdiğini anlamıyorlar.” (s. 388)

Karşılıklı katliamların bıraktığı izleri makalelerine taşıyordu Troçki.

Savaş muhabiri olarak gittiği yerlerde, orduların strateji ve taktiklerine ilişkin—daha sonra Kızıl Ordu’nun başında kurucu komutan olduğunda uygulayacağı—birçok deneyimi yerinde edindi. Taktik düzlemde, örneğin, Troçki gerilla ve çete savaşına dair gözlemleriyle dikkat çekti. Balkanlar’da ‘çetnik’ adıyla bilinen küçük birliklerin faaliyetlerini yakından inceledi; ancak bunların savaşın kaderini değiştirecek güçte olmadığını belirtti. Ona göre düzensiz çeteler sabotaj yapabilir, geçici baskınlarla ses getirebilirdi; ama belirleyici olan eğitilmiş, disiplinli kitle ordularıydı. Troçki aynı zamanda şu soruyu sordu: “Çetnik mücadelesi durdu. Niçin? Makedon liderlerinin birçoğu, Türk meşrutiyetinin, Makedonya’da kapsamlı reform için legal ve barışçıl mücadele yürütülmesine imkân sağlayacağından emindi.” (s. 332) Aslında Balkanlar’da da 1908 Devrimi’nin büyük değişiklikler getireceği ve ayrılmaya gerek kalmayacağı görüşü hâkimdi.

Troçki'ye göre Balkanlar'da işler, hanedanların kanlı hesapları ve büyük güçlerin oyunları ile öylesine iç içe geçmiştir ki—Troçki'nin 1909'da ifade ettiği üzere—bu düzen sürdüğü takdirde bölge sürekli patlamaya hazır bir “Pandora'nın kutusu” olarak kalacaktır. Bunun kalıcı çözümü, tüm Balkan uluslarının İsviçre ya da Amerika Birleşik Devletleri örneğine benzeyen demokratik-federal bir çatı altında tek bir devlet kurmasıdır; böyle bir birlik hem iç barışı sağlar hem de üretici güçlerin gerçek gelişimini mümkün kılar. Ne var ki, Troçki bu talebin neden hayata geçmediğini Jön Türkler'in siyasetiyle açıklar:

“Ne var ki, Jön Türkler bu yolu kesin bir biçimde reddettiler. Hâkim milliyeti temsil etmelerine ve kendi ulusal ordularına sahip olmalarına dayanarak ulusal merkezîyetçi olmak ve öyle kalmak istiyorlar. Jön Türklerin sağ kanadı, eyaletlerin özyönetimine bile sürekli karşı çıkıyor. Güçlü merkezkaç eğilimlere karşı mücadele, Jön Türkleri 'kuvvetli bir merkezi otorite'nin taraftarı haline getiriyor ve padişahla quand meme [her ne pahasına olursa olsun] anlaşma yoluna gitmeye zorluyor. Bu da, ulusal çelişkilerin düğümü parlamenter ortamda çözülmeye başlar başlamaz, Jön Türklerin sağ kanadının açıktan açığa karşıdevrim saflarına geçeceği anlamına geliyor.” (s.14)

Pasif devrimin gölgesinde Türkiye gerçekliği

Burada biraz soluklanmak gerekecek. 1908 Devrimi'nden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) sağ kanadının parti içinde hâkim hâle gelmesi, ayrıca devrimin eşitlik ve hak taleplerini reddeden bir çizgiye evrilmesiyle birlikte, Gramsci'nin 'pasif devrim' dediği sürecin işlediğini görebiliyoruz. Devletin modernleşmesi ve yeniden yapılanması, kitlelerin talepkâr baskısı altında değil; eski rejimin güçleriyle uzlaşarak, kitleleri pasifleştirerek ve Ermenilere yönelik fizikî yok etmeyi de kapsayarak, ganimetler üzerine (ilkel sermaye birikimi) oturmuş bir Türk burjuvazisinin yaratılmasının adımlarıydı.

Troçki, öte yandan, 'sürekli devrim' perspektifini Rusya dışında bir yerde henüz hazır

görmüyordu. Rusya’da sosyalist devrimi mümkün gören Troçki, Osmanlı ve Balkanlar söz konusu olduğunda aynı görüşü paylaşmıyordu, bunun değişmesi ise 1928 yılından itibaren diğer ülkeler için de geçerli bir teori olarak açıklamaya başlamasıyla olmuştur. Sürekli devrim ise şunu ortaya koyuyordu: Devrimin önderliğini alan burjuva, bir süre sonra işçi sınıfının ve ezilenlerin taleplerinden rahatsız olduğu için devrimin taleplerine karşı harekete geçer.

Osmanlı’da 1908 Devrimi ile ortaya çıkan eşitlik talebi, Osmanlı askeri ve yönetici tarafından reddedilmeye başlanmış ve Troçki’nin dediği gibi İTC karşıdevrimci bir karaktere bürünmüştü. Pasif devrim aynı zamanda, bir daha devrim olmaması için, devletin modernizasyonunu ve toprak kayıplarının önüne geçmek için zorunlu adımları atmak adına tepeden, kitleleri pasifleştirerek, siyaset yapma biçimi olarak iyice ortaya çıktı ve Türkiye’deki siyasetin belirleyici biçimi olmuştur. Siyasi kararları tek bir elde toplayan Bonaparte tipi siyaset de bir diğer noktadır.

İTC’nin Balkan Savaşları’ndan çıkardığı ders—ki onları savaşa götüren de demokratik talepler karşısındaki antidemokratik tutumlarıydı—daha da antidemokratik bir çizgiye yönelmek ve elde kalan topraklardaki Hristiyan halkları yok etmeyi hedefleyen bir siyaset izlemek oldu. O dönemki çeşitli demokratik alternatifleri ve eşitlik taleplerini yok eden İTC’nin yarattığı antidemokratik toplumun gerçekliğiyle o zamandan bu yana yaşamaktayız; 1908’in karşıdevrimci güçlerinin ve devamcılarının siyaseti ise Türkiye’de pasif devrimdir.

Troçki, Balkan Savaşı sırasında Osmanlı’daki Ermenilerin durumuna dair de yazdı. Artık odağımızı, Troçki’nin 12 Kasım 1912 tarihli değerlendirmesinde ayrıntılandığı Ermeni meselesine—iç idare ile bölgesel diplomasinin düğümlendiği alana—daraltalım.

“Türkiye’nin parçalanması ve Ermeni Meselesi”

Troçki’nin ifadesiyle, Doğu Sorunu’nu oluşturan başlıkların hiçbiri barışçıl yöntemlerle çözülememişti. Troçki, Makedonya ile Ermeni sorununun ayrılan yollarına odaklandı. Makedonya meselesi, Bulgaristan’ın coğrafi yakınlığı ve maddi-manevi desteği sayesinde sürekli canlı tutulmuştu; isyancı gruplar başarısızlıkların ardından Bulgaristan’a sığınmış ve Türkiye, olası bir Bulgar müdahalesini gözeterek aşırı tedbirlere ancak sınırlı ölçüde başvurabilmişti. Bulgaristan, Makedonya için bir şanstı. Ermeni hareketleri ise bambaşka bir coğrafi ve siyasal çerçevede kalmıştı: Sınır aşıldığında İran ya da Kafkasya’ya geçilmiş, İran tarafında takibat sürmüştü ya da İranlı Kürtlerle çatışmalar yaşanmıştı. Kafkasya’da Rus makamları, Ermeni kaçakları mağdurdan ziyade “ihtilalci” saymış; 1890’lar ile 1900’lerin başında hapishaneler bu tür siyasi suçlularla dolmuştu.

Troçki, II. Abdülhamid devrinde Ermenilere karşı katliamların diplomatik bir örtü kazandığını ileri sürmüştü, Prens Aleksey Lobanov-Rostovski gibi Rus diplomatların İstanbul’a fiilen “açık kart” verdiklerini; buna paralel biçimde Rusya’da Prens Grigory S. Golitsin’in 1897-1904 arasında Güney Kafkasya Genel Valisi olarak, Ermenilere baskı siyaseti izlediğini ve Ermeni Apostolik Kilisesi’nin taşınmazlarına el konulmasını başlatan hattı yürüttüğünü belirtmişti. Golitsin’in bu siyaseti Kafkasya’da protestoları tırmandırmış, kendisi de 14 Ekim 1903’te Tiflis yakınlarında düzenlenen bir suikast girişiminde yaralanmıştı.

Osmanlı tarihçiliğinin ana hattının hâlâ kabul etmek istemediği ve görmezden geldiği bir başka nokta ise, Troçki’nin şu ifadesinde kendini bulur: “Bilindiği üzere, Ermeni nüfusunun yüzde 90’ından fazlası tarımda çalışmaktadır.” (s. 350) Köylü nüfusun Ermeni ve Rum ağırlıklı olması gerçeğinin tarih anlatılarında yeterince vurgulanmamasının nedeni, Osmanlı’daki bozulmanın sebebini Ermeni ve Rum sarraflar üzerinden okumak ve dünya ekonomisindeki yapısal yetersizlikleri bu sarraflara yüklemektir. Bu anlatı nedeniyle de Ermenilerin toprak ve köy üretimiyle ilişkisi reddedilmiş, küçültülmüş ve değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim köylülerin topraklarının gasp edilmesi,

Tanzimat'tan bu yana Osmanlı bürokrasisini meşgul eden başlıca şikâyetler arasındadır.

1908 Devrimi'nin dair umutlar ve hızla sönen vaatler

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, Ermenilerde belirgin bir umut yaratmıştı. Taşnaksutyun, İttihat ve Terakki ile bir pakt imzalamış; yerel özyönetim ve ileride kültürel-ulusal özerkliğe evrilecek düzenlemeler beklenmişti. Hristiyanların da zorunlu askerlik kapsamına alınması, Ermenilerin de baskısıyla, bu atmosferde kabul edilmişti. Dahiliye Nezareti, âdem-i merkeziyetçi bir vilayet kanunu taslağı hazırlamıştı. Ne var ki Troçki'nin gözlemlerine göre bu vaatler kâğıt üzerinde kalmış, öz değişmemişti.

Doğu'nun Altı Vilayeti'nde (Erzurum, Van, Harput, Diyarbakir, Sivas, Bitlis) şiddet yeniden artmış; örneğin Van'da Mart 1912'den itibaren cinayet ve yağmalar yaşanmış, başvurular sonuçsuz kalmış ve failer cezalandırılmamıştı. Dahiliye Nazırı bu hadiseleri "sıradan asayiş" olarak nitelemişti. Troçki bu durumu şöyle özetler: "Ne var ki, Türkiye'de hemen her zaman olduğu gibi, âdem-i merkeziyetçi düzenlemeler kâğıt üzerinde kaldı ve yöneticiler vaatlerini yerine getirmediler. Çok geçmeden herkes anladı ki Meşrutiyet, düzenin yalnızca dış görünüşünü değiştirmiş, özü olduğu gibi kalmıştı." (s. 346)

Osmanlıcılıktan Türkçülüğe kayan çizgi ve muhacir siyaseti

Troçki, Jön Türkler'in Osmanlıcılığının kısa sürede İslamcılığa, oradan Türkçülüğe savrulduğunu yazmıştı. 1910 Selanik Kongresi'nde, devletin esas dayanağının Türk unsuru olduğu vurgulanmış, Hristiyan ve Yahudilerin sadakatine kuşkuyla bakılmıştı. Troçki'ye göre Ermeni meselesinin temel nedeni, Osmanlı yönetici sınıfının bu halkları "yabancı unsur" olarak gören geleneksel siyasetinin ve Doğu'daki Altı Vilayet'teki ağır ekonomik koşulların birleşimiydi.

Böylece Hristiyanlar sistematik biçimde “güvenilmez” görüldü ve bu algı, eşitlik söylemine rağmen pratikte ayrımcı politikaları meşrulaştırdı. Bu güvenilmez ve “olsa olsa varlıklarına tahammül edilecek” halklara, “eşit haklar tanımak, özel ulusal çıkarlarını, emellerini kabul etmek, insanın kendi evini çökertecek şartları yaratması anlamına gelirdi” (s.348) mantığı Jön Türkler’de ifadesini bulmuştu.

Hukuk önünde eşitsizlik, Hamidiye Alayları ve toprak meselesi

Troçki bu konuda, Ermeniler açısından belirleyici bir talihsizliğin Kürt aşiretlerinin imtiyazlı konumu olduğunu belirtir. Abdülhamid devrinde oluşturulan Hamidiye Alayları, isim değiştirilerek yeniden canlandırılmıştı. Kürt unsuru hem sınıra karşı “tampon”, hem de Ermeni hareketine karşı bir baskı aracı olarak tutulmuştu. Şiddet vakaları soruşturulmamış; yerel yöneticiler değiştirilmiş olsa da, merkezî idarenin tavrı uygulamayı felç etmişti. Merkezî devletin sorumlulukları taşradaki yöneticilere ve oradaki uygulamaların zorluklarına atma anlayışı, aslında Osmanlı’nın eski bir devlet siyasetiydi. Türkiye’deki tarihçilikte, merkez ile taşra arasında bir gerilim olduğu ve reformların asıl olarak taşradaki yerel güçler tarafından engellendiği anlatısı hâlâ devam etmektedir. Troçki ise, o dönemi yaşayan biri olarak, bunun ortak bir tutum ve engelleme siyaseti olduğunun altını çizer.

Troçki bu durumdaki sorunları sıralarken, kâğıt üzerinde artık Osmanlı sıfatıyla eşit olmalarına rağmen, taşrada mahkemelerin Ermenilerin aleyhine işlediğini belirtir: Müslümanların gayrimüslimler lehine tanıklık etmekten kaçındığı bir pratik oluşmuştu. 1894-1896 sonrasında gasp edilen Ermeni arazileri iade edilmemiş, tapu-belge eksikliği ve kırtasiyecilik iade süreçlerini kilitlemişti. Hükümetin kurduğunu ilan ettiği komisyonlar fiilen çalışmamış, harç ve ayni yükümlülükler köylüyü ezmişti. Muhacir iskânı devlet politikası hâline gelmiş, Balkanlar ve Kafkasya’dan gelen topluluklar özellikle Hristiyanların yoğun olduğu yerlere yerleştirilmişti. Uygulama, idari beceriksizlik yüzünden dağınık kalmış; buna karşın büyük toprak sahiplerinin nüfuzu pekişmişti. Kürtlerin bu tutumuna rağmen, Jön

Türkler tarafından “güvenilmez Müslümanlar” olarak görüldüğünden de bahseder.

Meşrutiyet’in ilk aylarında kentlerde kulüpler, kütüphaneler ve okullar açılmıştı; fakat Ermeni nüfusa “gâvur” muamelesi sürüyordu. Troçki, İstanbul’da dahi büyük bir siyasal sarsıntının hemen ardından bir katliam rivayetinin pekâlâ inandırıcı sayılabildiğini aktarır ve bunun trajedisini vurgular. Katliamların sıradanlaştığını, bu yüzden kanıksandığını; dahası, ileride yaşanacak katliamlara dair uyarıda bulunduğunu belirtir.

Troçki, Taşnaksutyun çevrelerinde duyduğu kanaati şöyle özetlemişti: Ermeni hareketi, Meşrutiyet’e başta Jön Türkler’den bile fazla inanmış, bir Taşnaksutyun üyesinin ifadesiyle, “Jön Türk’ten daha Jön Türkçüydü”, fakat uzun tecrübeler sonunda derin bir hayal kırıklığı yaşamıştı. Bu bakışa göre, Osmanlı hükümetleri sözden fazlasını verememişti; dolayısıyla Makedonya, Arnavutluk ve Altı Vilayet’te reformu ancak Avrupa uygulatabilirdi. Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi ve 1895 muhtırası gibi girişimler, kâğıt üzerinde kalmış; Makedonya’da kurulan jandarma teşkilatı, Osmanlı yüksek memurlarının gölgesinde etkisizleşmişti.

Osmanlı’nın çöküş anatomisi

Troçki, bir döneme yalnızca tanıklık etmemiş, aynı zamanda analizleriyle onu daha iyi anlamamızı sağlamıştı. Hukuktaki eşitlik hedefinin boş vaatler, bürokratik süreçler ve ayak diremelerle boşa çıkarıldığını gösterdi; arazi gasplarının çok önceden başladığını—başlangıcını Hamidiye Alayları’na koyar, ancak sürecin Tanzimat’la sistematikleştiğini burada hatırlatmak gerekir—ve devreden sorunlarla birleşerek kalıcı bir mülksüzleşmeye dönüştüğünü ortaya koydu. Meşrutiyet’in getirdiği kâğıt üzerindeki eşitlik, taşrada işleyen fiilî ayrımcılığı, cezasızlığı ve keyfî idareyi değiştirmemiş; Hamidiye geleneğinin devamı, muhacir iskânı ve “güvenilmez unsur” söylemiyle beslenen siyaset, eşit vatandaşlık ihtimalini daha baştan zedelemişti.

Troçki ayrıca iki farklı Osmanlı siyasetçiyle yaptığı sohbeti aktarır; ilk kişi ismi verilmeyen bir “Türk politikacı”dır. Bu kişi, Meclis’teki muhafazakâr-dindar blok (“hacı hoca takımı”) Girit yüzünden savaş isterken “gerçeklik duygumuzu yitirdik” diyerek itiraz eder: Girit zaten fiilen kaybedilmiştir; romantik hayaller yerine “gerçek Türkiye” kabul ettiği Küçük Asya’da (Anadolu’da) yapıcı reformlara odaklanılsa bugün devlet “quantité négligeable” (önemsiz bir güç) sayılmayacaktır. Troçki bu görüşü, imparatorluğun Avrupa yakasında tutunma ısrarının maliyetini ve Anadolu merkezli rasyonel bir yeniden yapılanma arayışını gösteren, ama iktidar çevrelerinde yeterince karşılık bulamayan “içerden uyarı” olarak çerçeveler.

İkinci kişi, Troçki’nin “Üsküdar’a taşınmış önde gelen bir parlamento üyesi” diye andığı, adı verilmeyen başka bir milletvekilidir. Trablusgarp Savaşı başında bu milletvekili, “yakında Avrupa’dan atılacağız” diyerek Asya yakasına (Üsküdar’a) taşınmasını buna hazırlık olarak sunar ve hükümetin de Anadolu’ya çekilip akılcı reformları hemen uygulaması gerektiğini savunur. Troçki, bu iki görüşmeyi birleştirerek şu sonuca varır: Ermeniler artık sözlere değil uygulanabilir ve garanti altına alınmış düzeltmelere ikna olabilir; fakat Osmanlı’nın bunu tek başına yapacak kudreti kalmadığından “garanti” fiiliyatta büyük devletlerin “geçici” işgali anlamına gelir -ki tarih, bu geçiciliklerin kalıcı toprak kaybına dönüştüğünü göstermiştir. Rumeli muhacirlerinin Anadolu’ya iskânı gerilimleri tırmandırırken reformlar gecikirse huzursuzluk kaçınılmazdır; olası bir Rus müdahalesi ABD’yi “tazminat” istemeye iter ve sonuçta Arabistan, Mezopotamya, Suriye, Kilikya ve Ermenilerin altı vilayeti gibi yerlerin de paylaşımını gündeme getirebilir. Böylesi bir durumla karşılaşılmaması için reformların ivedilikle Türkiye’de uygulanması gerekmektedir, Troçki’ye göre. Tarih gösterecektir, Türkiye yönetici sınıfının eşitlik temelinde bir reforma hiç niyeti yoktur, Osmanlı’nın parçalanması devam etmiştir ve Ermeni Soykırımı ile ülkedeki Hristiyan nüfus büyük oranla yok edilmiştir.

Bu tablo, 1908 Devrimi’nin karşıdevrimci bir önderlik altında “pasif devrim” olarak siyasette yer almasının bir sonucuydu. Troçki’nin, yalnızca Türklerin kendilerine güvendiği ve diğer halkları sürekli “güvenilmez” sayarak baskı altına almaya çalışan bir ülke tasavvuru yerine

çok uluslu bir federasyon fikrini tartışmaya açma girişimi de bununla bağlantılıydı. Ölümünün 85. yılında, bu toprakların tarihini daha iyi anlamak için hâlâ başvurulacak eserlerden biri Troçki'nin Balkan Savaşları kitabıdır.

Kaynak:

<https://bianet.org/yazi/trockinin-85-olum-yildonumu-osmanli-ermeni-sorunu-balkan-savaslari-310659>